

Makale Künyesi (Araştırma): İsi, H. (2019). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *şireşti bayagut* ifadesi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 407-420.

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDE GEÇEN ŞİREŞTİ BAYAGUT İFADESİ ÜZERİNE

Hasan İsi¹

ÖZET

Türk dilinin Budizm ve Manihaizm temelli öğretiler temelinde gelişen kolu olan Eski Uygur Türkçesi, bu öğretilere ait felsefeleri yansıtan dini bir edebiyatın zengin malzemeler verdiği bir dönemdir. Özellikle Budizm doğrultusunda Sanskritçe, Çince, Toharca gibi dillerden Eski Uygur Türkçesine aktarılan eserlerle, Budist anlayışı yansıtan metinler Türk dili içerisinde yazılı olarak tanıklanmıştır. Budizm doğrultusunda çeşitli dillerden Budist ve Manihaist eserleri Eski Uygur Türkçesine aktarış, Budist Uygur rahipleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Halka anlayacağı dille bu öğretilere dayalı inançları aktarmak isteyen Uygur rahipleri, geliştirdikleri dini terminoloji ile Türk dilinin işlenmesini sağlamıştır. Yabancı dillerden Eski Uygur Türkçesine aktarılan metinlerdeki dini terimleri, Türkçeleştirme arayışına giren Uygur rahipleri, sahip oldukları inanç fikrini, dil bilinci ile bir araya getirmişlerdir. Bu doğrultuda, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde görülen *şireşti bayagut* ifadesi, sözüntü ettiğimiz Budist ve Manihaist terimlere karşı Türkçeleştirme anlayışının örneklerinden biridir. İlk kez Eski Uygur Türkçesinde görülen *şireşti* ve *bayagut* ifadelerinden oluşan *şireşti bayagut* ikilemesi, Budist cemaat içerisinde önemli görevlere sahip "tüccar sınıfı"nı anlatan dini bir terimdir. Bu çalışma ile *şireşti* ve *bayagut* ifadelerinin öncelikle tanıklandığı metinlere yer verilerek bu ikileme yapısını oluşturan *şireşti* ve *bayagut* kelimeleri hakkında dilsel ve dini değerlendirmeler dâhilinde, ifadelerin Türk dilinde ve kültüründe sahip oldukları değer ortaya konulacaktır. Bu ifadelerden özellikle *bayagut* sözcüğünün İslami Türkçe metinlerde sahip olduğu farklı bir versiyonuna da değinilerek kavramın hem Budist hem de İslami kültürde temsil ettiği kavramsal değer belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, dini terimler, Tantrik Budizm, *şireşti bayagut*, bayat.

¹ Dr. hasanisi21@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7269-3596>

ON THE EXPRESSION OF “ŞİREŞTİ BAYAGUT” IN THE TEXTS OF OLD UYGHUR TURKIC

ABSTRACT

Old Uyghur Turkic, the branch of Turkic language developed on the basis of Buddhism and Manichaeism-based teachings, is a period in which a religious literature reflecting the philosophies of these teachings gives rich materials. Especially in line with Buddhism, Sanskrit, Chinese, Toharian languages transferred to Old Uyghur Turkic works, texts reflecting the Buddhist understanding in Turkic language has been witnessed in writing. Especially, Buddhist works from various languages were transferred to Old Uyghur Turkic by Buddhist Uyghur priests. The Uyghur priests who wanted to convey the beliefs based on these teachings with the language they would understand to the public provided the processing of the Turkic language with the religious terminology they developed. The Uyghur priests who searched for the Turkishization of religious terms in the texts transferred from the foreign languages to the Old Uyghur Turkic brought the idea of faith together with the linguistic consciousness. In this respect, the expression *şireşti bayagut* seen in the texts of Old Uyghur Turkic is one of the examples of Turkishization against the Buddhist and Manichaeism terms. *şireşti bayagut* hendiadyoin, which consisted of the words are *şireşti* and *bayagut* which was first seen in Old Uyghur Turkic, is a religious term that describes the “merchant class” which has important duties within the Buddhist community. In this study, it will be aimed to reveal the value of the expressions in Turkic language and culture within the linguistic and religious evaluations about the words of *şireşti* and *bayagut*, which constitute the structure of this hendiadyoin, by placing the texts that the *şireşti* and *bayagut* expressions are witnessed primarily. In particular, a different version of the word *bayagut* in Islamic Turkic texts will be mentioned and the conceptual value that the concept represents in both Buddhist and Islamic culture will be tried to be determined.

Keywords: Old Uyghur Turkic, religious terms, Tantric Buddhism, *şireşti bayagut*, *bayat*.

GİRİŞ

Eski Uyğur Türkçesi, Türk dilinin din temelli söz varlığının ağırlıkta olduğu, genellikle Budizm ve Maniheizm temelli öğretiler çerçevesinde gelişen yazılı metinlere sahip bir dönemdir. Türk dilinin dinî terminolojisine dair, yazılı tanıkları ilk kez gördüğümüz bu dönemde Sanskritçe, Çince, Toharca ve Soğdca gibi dillerden Eski Uyğur Türkçesine aktarılan dinî terimlere karşı Türkçeleştirme anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Halka anlayacağı dille bu öğretilere dair inanç kavramlarını aşlamak isteyen Uyğur rahipleri, yabancı dinî terimleri bazı yöntemlerle Türkçeleştirme yoluna

girmişlerdir. Bu yöntemler arasında, eski halk inançları ile ilişkili sözcükleri Budizm ve Manihaizm terimlerine uyarlama, çeviri yoluyla Türkçe terim türetme ve yabancı dildeki terimleri yaygınlaştırma adına Türkçe karşılığı ile kullanma gelmektedir (Tezcan, 2001, s. 316). Bahsedilen bu yöntemlerden başında yabancı dinî terimin Türk kültüründe ve dilinde yaygınlaşması adına ilgili terimin Türkçe karşılığını vermek gelmektedir. Bu doğrultuda, ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *şireşti bayagut* ifadesi içerisinde yer alan Sanskritçe *śreṣṭhī* sözcüğü, dilde yaygınlaşma adına Türkçe *bayagut* ifadesi ile bir arada kullanılarak ikileme yapısını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, Budist cemaat içerisinde manastırlara yaptıkları maddi yardımla bilinen “tüccar sınıfı”nı anlatan *şireşti bayagut* ifadesi, bu çalışma ile hem dilsel hem de dinî doğrultuda ele alınacaktır. Bu çalışma ile Türk dilinin tarihî dönemleri içerisinde *şireşti* ve *bayagut* şeklinde temsil edilen bu ifadelerin öncelikle tanıklandığı metinlere yer verilerek Türk dilinin Eski Uygur Türkçesinden Erken Orta Çağ İslamiyetine uzanan dinî terminolojisi gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde *Şireşti Bayagut*

Eski Uygur Türkçesinin Tantrik metinlerinde karşımıza çıkan *şireşti bayagut* ifadesi, Budizm içerisinde manastırlara maddi destek sunan ve zamanla Hint toplumu içerisinde ayrıcalık kazanan “zengin tüccar” sınıfına ait Budist bir ifadedir. Tantrik Türk Budizmi olarak adlandırılan bu dönem, Eski Uygur Türkçesinin 13-14. yüzyıllarına denk gelen genellikle blok baskı şeklinde yazılmış metinlerden oluşan bir evredir. Bu döneme, Budizmin büyüsel yönüne dayalı dinî-edebiyat dönemi, denilebilir. BT VIII ve *Uşnişa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı metinler içerisinde ikileme olarak görülen *şireşti bayagut* ifadesi, Sanskritçe *śreṣṭhī* ve Türkçe *bayagut* kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Tantrik Budizm içerisinde Buda adaylarının uyguladıkları ritüel ve sembollerle “Zengin tüccar soyu içerisinde yeniden doğuş”u anlatan bu ifade, Tantrik Türk Budizmi içerisinde önem verilen ve ulaşılmak istenen makamlardan biri olma özelliğini taşımaktadır.

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde görülen *şireşti* ve *bayagut* sözcüklerinin tanıklandığı metinler şunlardır:

Bay. Ogl. 3/13-19: ... ötrü ol bayagut oğlu atası udaqatadı aman çapa barıp yikünmekde ulatı yinçe tı törüler üze ağır ayag kılp birtin yuqaq turup ötrü şlök taqşutın inçe tıp ötünti (Berbercan, 2013, s. 11-12). “Bey Oğlu, babası Udakakadı hekime doğru gidip tazim

ederek ve nezaketle ihtiram kılıp sağ tarafa durup sonra şiirsel olarak şöyle deyip rica etti” (Berbercan, 2013, s. 33).

Altun Yaruk içerisinde yer alan *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg* hikâyesinde, *bayagut* sözcüğünün bu örnekte bir unvan niteliğinde olduğu görülmektedir. Buda ve öğretisine dayalı anlatının hâkim olduğu bu eserde, Buda adayının Budizmin temel prensiplerini öğrenme yolunda harcadığı çabanın insanlara yardım etmek üzerinde olduğu görülmektedir.

Üç İt. 113a 9-10/12-13: ... *vişaki bayagut ayıtdı darmadini ş(a)mnançka inçe tēp öçmek okşatılıg mu ... netegin ol ş(a)mnanç kēginç bērū ol bayagutka sözledi* “Tüccar *Vaisakha*, rahibe Dharmadinnā’ya şöyle diyerek sorar: Sönme (*nirodha*) benzerli mi, benzersiz midir?... Neden o rahibe cevaben o tüccara sönmeysi (*nirodha*) benzersiz diye söyledi.” (Özönder, 1998, s. 149).

Eski Uygur Türkçesinin felsefi yönünün anlatıldığı *abidarma* kategorisi içerisinde yer alan *Üç İtigsizler* adlı eserde, *bayagut* kelimesinin doğrudan Budist cemaat ile ilişkili tüccar *Vaisakha*’ya işaret ettiği görülmektedir. Sözcüğün Budist cemaat içerisinde belli bir sınıfı anlatan kişiliği karşılması, tanıkladığımız örnek cümle yoluyla görülmektedir.

DKPAM 0978-0979: *ançada çayasēne bayagutlarnuñ iki o[gl]lanı bedük bolurlar* (Elmalı, 2016, s. 92). “Bu şekilde *Jayasena* (adlı) varlıklı (kişinin) iki oğlu büyüdüler.” (Elmalı, 2016, s. 239).

DKPAM 1466/11-13: [*bayagutlar dani*] *şireşti... sartavahē [kamag k]ara bodun yığılıp bir ikintike [inçe] tēp tēdiler* (Elmalı, 2016, s. 111). “Bunun üzerine *Bāranas*’taki varlıklı, zengin insanlar, toplumun ileri gelenleri, tüccarlar ve bütün halk bir araya gelerek birbirleriyle şöyle konuşmuşlar.” (Elmalı, 2016, s. 245).

Murat Elmalı tarafından hazırlanan DKPAM adlı eserde, *bayagut* sözcüğünün 0978-0979. satırlarda zengin tüccar sınıfını karşıladığı ve devamında 1466. satırda hem *bayagut* hem de *şireşti* sözcüklerinin Budizmin önemli yerlerinden olan *Bāranas*’ta yer alan zengin tüccar sınıfına işaret ettiği görülmektedir.

Mait. 52/41-44: *amtı şakimin burkan şazanunta bay bayagutlar senrem ētip buşi bērsēr* (Tekin, 2019, s. 108). “Şakyamuni Burkan’ın dininde zenginler (*bay bayagut*= Sanskritçe *śreṣṭhī*) manastır inşa edip sadaka olarak verseler” (Tekin, 2019, s. 229).

Budizm içerisinde gelecekteki Buda olarak adlandırılan Maitreya ile buluşmayı anlatan *Maitrisimit* adlı eserde, *bayagut* ifadesinin Sanskritçe *śreṣṭhīn* ifadesine karşılık geldiği görülmektedir.

AY 259/22-23: ... *bar bayagut bolgalı toyın braman bolgalı* (Kaya, 1994, s. 171). “Zengin tüccar, rahip ve braman olmak için...”

AY 597/22: *ol bayagut oğlu ırı yme olarning igleringe yaraşı öji öji törlüg ot em bėrip barçanı bir yaylıg eñç kultı...* (Kaya, 1994, s. 316). “O zengin bey oğlu, insanların hastalıklarına uygun farklı farklı ot ve ilaçları bir araya getirip onlara vererek insanları rahatlatmış.”

AY 601/17: *ol üdün ol bayagut oğlu bo savıg körüp ötrü inaru berü yügürüp törtün yınak tegzinip suv tilep idi bulmadı* (Kaya, 1994, s. 318). “O vakit, Bey oğlu bu sözü işitir işitmez etrafa koşarak su istese de bulamadı.”

Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesini de bünyesinde barındıran *Altun Yaruk* içerisinde tanıklanan *bayagut* sözcüğü, ağırlıklı olarak zengin tüccar sınıfı içerisinde yer alan zengin bir tüccarın oğluna işaret etmektedir. Budizm inanırları içerisinde ayrıcalığa sahip tüccar sınıfı üyelerinden bu kişi, canlılara yardım etmesi ile bilinmektedir.

BT III 317-320/7-10: *antapındaki aıyrıadıışkite ulaçı bayagutlar yıška malikite ulaçı upasañlar evlerinin kapıgın bek kebledip ...* “verschlossen sie die Türen ihrer Häuser und gingen gar nicht mehr hinaus”² (Tezcan, 1974, s. 42).

Eski Uygur Türkçesi içerisinde *vinaya* türünün örneği olarak gösterilebilecek niteliklere sahip *İnsadi Sūtra* adlı eserde, *bayagut* ifadesinin “zengin tüccar sınıfı”na ait kullanımı söz konusudur.

BT VIII A 413: *şirişdi bayagutnuñ oğlu sudani urıka birer bahşıları ełiglerniñ hanlarınñ törisi ...* “In früher Zeit erschienen den Sohn des Śreṣṭhīn-Reichen, dem jungen Herrn Sudhana, einzelne Gurus als solche die nach dem Gesetz der Könige...”³ (Kara ve Zieme, 1977, s. 57).

UV 119-122: ... *azu uluğ şal söğütkе okşatı şireşti bayagutlar uğuşında tuğmakı bolur tēp m(e)n sözleyür m(e)n* (İsi, 2019, s. 158). “...ulu Şala ağacına benzer Brahmalar ve Ksatriyalar ile refah içerisindeki zengin Şresthiler ile doğabilir.” (İsi, 2019, s. 184).

² “Evlerinin kapılarını kapattılar ve dışarı çıkmadılar.”

³ “Erken dönemlerde, *Şreṣṭhī* sınıftan genç bir çocuk olan *Sudhana*, öğreti yasalarına göre bir *guru* olarak ortaya çıktı.”

Eski Uygur Türkçesi içerisinde büyü ve ritüellere dayalı anlatım tarzına sahip BT VIII ve *Uşñışa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı metinlerde *şireşti* ve *bayagut* kelimelerinin ilk kez yan yana kullanımı söz konusudur. İkileme yapısı içerisinde, Tantrik Türk Budizmine ait metinlerde karşımıza çıkan *şireşti* ifadesi, Türk dilinin dinî terminolojisi içerisinde yer alan yabancı bir terimdir. Sanskritçe kaynaklı *şireşti* < *śreṣṭhī* ifadesi, Uygur rahipleri tarafından Türk dilinde eş anlamlı *bayagut* sözcüğü ile kullanılarak yaşıtlamak istenmiştir. Türk dilinde özellikle Budist terimlerde görülen yabancı kelimeleri yaygınlaştırma adına, Türkçe karşılıklara yer verme üzerine Semih Tezcan'ın değerlendirmeleri söz konusudur. Budizm ve Manihaizm temelli öğretiler kapsamında, bu dinlerin öğretilerini halka basitçe ve anlayacağı dille anlatma amacıyla Uygur rahiplerinin üstlendiği rolden bahseden Tezcan (2001, s. 315-316), yabancı terimlere karşı Türk dilinin takındığı tavrın genellikle Türkçeleştirme olduğunu ifade etmiştir. Uygur rahiplerinin yabancı terimlere karşı uyguladıkları ilk yöntem, ilgili Budist terimi halk arasında yaygınlık kazanan eski inancın ürünü olan kelimelerle karşılamaktır. Örneğin, Sanskritçe *dhāraṇī* “büyü” terimi için Türkçe *arvış* “büyü” kelimesi kullanılmıştır. Bu yöntemle beraber Uygur rahipleri, çeviri yoluyla Türkçe terimler türeterek Türk dilinin işlenmesini sağlamışlardır. Sanskritçe *anūyatā* terimi için Türkçe *ürüksüz* “geçicilik, fanilik” terimi türetilmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Uygur rahiplerinin uyguladıkları son yönteme bakıldığında, yabancı dilden alınan terimlerin yaygınlaşması adına eş anlamlı Türkçe kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifade, Çince *tsuy* kelimesi için Türkçe *tsuy irinçü* “suç” ikilemesi yoluyla görülmektedir. Tezcan'ın görüşlerini, *şireşti bayagut* ifadesine uyarladığımızda, bu dinî terimin dilde ve halkın bilincinde eş anlamlı *bayagut* sözcüğü ile yaygınlaştırılmak istendiği görülmektedir.

Bu tanıklar ve değerlendirmeler ışığında, Eski Uygur Türkçesi metinlerine bakıldığında, *şireşti* ve *bayagut* sözcüklerinin hem ikileme yapısı içerisinde hem de tek başlarına müstakil olarak kullanıldıkları görülmektedir. İlk kez, Eski Uygur Türkçesi içerisinde görülen *şireşti* sözcüğü, ağırlıklı olarak Tantrik Türk Budizmine ait metinlerde tespit edilirken *bayagut* sözcüğü ise sadece Tantrik Türk Budizmi metinlerinde değil, Eski Uygur Türkçesinin çeşitli metinlerinde “zengin, tüccar sınıfı” anlamlarında tanıklanmaktadır.

2. Köken Bilgisel Olarak Şireşti ve Bayagut Sözcükleri

Eski Türkçe metinlerde “zengin tüccar” anlamındaki *bayagut* sözcüğü, Budist metinlerde aynı anlamlı *şireşti* < Sanskritçe *śreṣṭhī* ifadesine karşılık gelmektedir. Eski Uygur Türkçesi üzerine metin

çalışmaları yapan araştırmacılarca *şireşti* olarak da okunan *şreštī* ifadesi, ikileme olarak U II'de *şireşti bayagutlar uğuşında tuğmakı* “Zengin tüccarlar ailesinde yeniden doğması gerçekleşir” (1911, s. 36) ifadesiyle de görülmektedir (Özyetgin, 2007, s. 2). Monier-Williams, *şreštī* terimini “ünlü bir zanaatkâr, aynı ticaret işini yapan kimse, bir derneğin başı ya da şefi, lonca başkanı veya ustabaşı” olarak tanımlamaktadır. (MW, 1899, s. 1102). BHSD’de *şreštīka* terimi, Pali dilinde *seṭṭhi* ve Sanskritçe *śreṣṭhīn* karşılıklarında “kapitalist, lonca lideri” anlamlarına gelmektedir. Bu terimlerden *şreštīn*, “Śrāvasti’nin aile reisi” anlamına gelmektedir (BHSD, 1953, s. 536). Sanskritçe kaynaklı bu ifadenin Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı olan *bayagut* kelimesi üzerine yapılan köken bilimsel değerlendirmelere bakıldığında, Clauson kelimenin *baya-* fiilinden türediğini belirtmektedir. *ba:y*⁴ “zengin bir tüccar” sözcüğünden türetilen sözcük, Sanskritçe *śreštī* ifadesine karşılık gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde Budist bir terim olarak *şireşti bayagutlar uğuşında tuğmakı bolur* ve *uluğ bay bayagutlar* örneklerinde tanıklanan bu ifade, Eski Uygur Türkçesinden sonra görülmemektedir (Clauson, 1972, s. 385). Gabain, ETG’de *bayagut* kelimesini “zengin kimse” olarak gösterip kelime hakkında köken bilimsel değerlendirmelerde bulunmamıştır (Gabain, 2007, s. 267). Tekin, Maitrisimit’te *başagut* kelimesini <*baş+a-gu+t* şeklinde açıklayıp *bayagut* sözcüğünün de aynı morfolojik açılıma <*bay+a-gu+t* (2019, s. 328) sahip olduğunu belirtmektedir. Eraslan, kelimeyi Moğolca *bayagut* olarak gösterip ifadenin Sanskritçe *śreštī* sözcüğüne karşılık geldiğini belirtmektedir (2012, s. 557). Buraya kadar verilen açıklamalar göz önüne alındığında, *bayagut* sözcüğüne dair görüşler üç madde ile özetlenebilir.

1. *bayagut* < *baya-gu+t* (Clauson, 1972, s. 385).
2. *bayagut* < *bay+a-gut* (Tekin, 2019, s. 325).
3. *bayagut* < *baya+gut* (Bektaş, 2014, s. 18).

bayagut sözcüğünün oluşumuna dair diğer bir görüş, Erdal tarafından dile getirilmiştir. Erdal, *bayagut* sözcüğünün *bay+AgUt* şeklinde oluştuğunu belirtmektedir. Erdal, OTG adlı eserinde *bay* “zengin, tüccar” sözcüğü üzerine gelen *+AgUt* eki hakkında

⁴ “Zengin, tüccar bir adam” anlamındaki *bay* sözcüğü, “üst sınıfların bir üyesi” ve “koca” anlamlarına uzanan geçişler yaşamıştır. İlk kez yazıtlar döneminde görülen sözcük, bu dönemden itibaren Türk dilinin tarihî dönemleri boyunca kullanılmaya devam etmiştir. İslamî dönemle beraber, Arapça *al-gani* sözcüğünün alternatif haline gelen bu sözcük, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde de aynı kavramsal değeri sürdürmüştür (Clauson, 1972, s. 384).

değerlendirmelerde bulunmaktadır. Erdal'a göre, +AgUt eki, *bayagut* "tüccar" ve *alpagut* "savaşçı" örneklerinde çok yaygın kullanılan statü bildiren bir ektir. Bu ek, yalın biçimde *bay bayagut*, *baş başagut* ve *uz zagut* örneklerinde görülmektedir (2004, s. 146). Erdal tarafından *class markers* "sınıf işaretleyicisi" olarak gösterilen +AgUt eki, +AgU topluluk eki ile +t çokluk ekinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bu ek, bireyin saygı durumunu tanımlamaktadır. Erken dönem metinlerinde kalıplaşan bu ek, kişinin sosyal hayatındaki durumunu anlatmaktadır (OTWF, 1991, s. 78-79). Genellikle çokluk eki +IAr ile kullanılan bu ek, kişinin sosyal statüsü hakkındaki saygınlığı vermede çokluk ekinin saygı bildiren işlevinden yararlanarak bu fonksiyonu icra etmektedir. Erdal ile aynı görüşler doğrultusunda hareket eden Şakar, *bayagut* kelimesinin *bay+agut* şeklinde oluştuğunu belirtmektedir. Bu ek, aynı doğrultuda "topluluk ve sosyal tabakayı belirten, akrabalık bildiren" görevlerde kullanılmaktadır (Şakar, 2015, s. 1810).

Kelimeye dair görüş bildiren isimlerden hareketle, 1. ve 2. görüşler, aynı fiil kökenli *baya-* fiili ile ilişkilidir. Clauson tarafından EDPT'de yer verilmeyen *baya-* fiili, Caferoğlu'nda da yer almamaktadır. Kelime, yazılı metinlerle tanımlanamadığından ilgili sözcüğe yönelik köken bilgisi görüşü net değildir. Kelimeye dair 3. görüşe gelindiğinde, *bayagut* kelimesinin *baya* sözcüğünden türetildiği görülmektedir. Ancak, "son zamanlarda, kısa bir süre önce" (Clauson, 1972, s. 384) anlamlarını taşıyan *baya* ismi ile *bayagut* sözcüğü arasında semantik bir ilişki söz konusu değildir. Belirtilen *baya+gut* açılımı, sözcüğe dair en zayıf görüş niteliğini taşımaktadır. Verilen açıklamalar dâhilinde, *bayagut* kelimesinin kökenine dair 4. görüşe bakıldığında, bu görüşün sözcüğe dair yaklaşımlar içerisinde dilsel ve kültürel malzemelerle sağlamlaştırılması bakımından ağırlık kazandığıdır. Sözcüğün "zengin, refah" anlamı *bay* kelimesi ile +AgUt topluluk ekinin oluştuğu söylenebilir. +AgU topluluk eki ile Eski Türkçe ve Moğolcada görülen +(X)t çokluk ekinin oluşan bu yapı, belli bir toplumsal sınıfa sahip olduğu statü durumunu bildiren bir ek olması bakımından hem şekil hem de anlam olarak *bayagut* kelimesine uygunluk göstermektedir. Ayrıca, Erdal'ın belirttiği gibi, bu ek çok erken dönemlerde kalıplaşmıştır (OTWF, 1991, s. 78-79). Ekin kalıplaşmasına dair en sağlam delili, UV 119-122. satırlarda geçen *şireşti bayagut+lar...* (İsi, 2019, s. 184) ifadesinde görülmektedir. *bayagut* sözcüğü üzerine gelen +IAr çokluk eki, aynı işlevli iki ekin tek bir isim üzerinde birleşmesi ile ek kalıplaşması olayını göstermektedir. Ek kalıplaşmasının özünde var olan işlev yitimi sonucu, aynı fonksiyondaki başka bir ekin getirilerek ifadede sürekliliğin sağlanması, *bayagut+lar* örneğinde görülmektedir.

3. Şireşti ve Bayagut İfadelerinin Kavramsal Değeri

3.1. Budizmde Tüccar Sınıfı

Budist toplumda maddi zenginliğe sahip kişiler, Sanskritçe *śreṣṭhī* terimiyle bugünün kapitalistlerinden ayrılır. Budizm dışında bu terim, birinin gerçekten ihtiyacı olduğu şeyin ötesinde maddi zenginliklere sahip olması olarak bilinir. Budizm açısından *śreṣṭhī*, toplumun tümünün refahı için ortak çabada bulunan kişiler olarak bilinir (Swearer, 1989, s. 172). Buda döneminde, Hindistan'da politik ve ekonomik değişmelerle zengin tüccar sınıfı varlık göstermiştir. Bu topluluk, Sanskrit dilinde *śreṣṭhī* olarak bilinmektedir (Groner, 1990, s. 15). Hint toplumunda, “Lonca Başı” olarak da bilinen tüccar ve girişimci bu kişiler, Budizme hem maddi hem de manevi olarak destek vermektedir. Özellikle zengin tüccarların manastırlara yaptıkları yardımlar, Budizmin gelişimi açısından takdire şayandır. Budizm tarihinde manastırlar, Budist cemaat ile tüccar sınıfı arasındaki ilişkiler sonucu gelişim göstermiştir. Ticaret kervanları üzerinde tüccarların kurmuş oldukları ticaret bölgelerine davet edilen rahipler ile manastırlar inşa edilmiştir. Bu doğrultuda, Budizmin gelişmesine öncülük eden tüccarların ellerinde bulunan bölgelere rahipleri çağırması, zamanla Budizme yeni inanırlar kazandırmıştır (Robinson ve Johnson, 1997, s. 73). Tüccarların Budizm tarihi içerisinde gösterdikleri etkileri, tarihsel olarak derinleştirildiğinde, Erken Budizm ile ticaret sınıfı arasında toplum temelli bir çalışma ahlakı olduğu görülmektedir. Hindistan'da, Ortaçağ Budist manastırları, doğrudan ekonomik faaliyetlere önem vermektedir. Buda'nın zengin tüccarlardan yardım aldığı gerçeği, göz önüne alındığında, bu durum şartıtcı değildir. Bu zengin tüccarlardan biri de, Buda'nın sohbetlerinde sıklıkla geçen Budist cemaate bağışlar yapan zengin tüccar Anathapindika'dır (Casparis, 1990, s. 8). Buda'nın saygı duyulan büyük destekçisi Anathapindika, Buda'nın titizlik ve sağduyu erdemini ilke edinerek maddi servetin, aileye ve topluma uygun kullanımına önem vermesiyle bilinmektedir (Sinaga, 2012, s. 45).

3.2. Bayagut Sözcüğünün İslami Versiyonu: Bayat

KB B1: *uğan bir bayat ol kamuğda oza/öküş hamd-u ögdi angar oğ sezā* (Arat, 2007, s. 4). “Her şeyden önce kadir ve bir olan Tanrı gelir, sonsuz hamd ve sena da ancak ona layıktır.” (Arat, 1959, s. 3)

KB D1: *bayat atı birle sözüğ başladım/törütgen iğdiğen keçürgen içim* (Arat, 2007, s. 17). “Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.” (Arat, 1959, s. 18).

AH 246-248: *bayat birdi erser sanga sen me bir/yirilgen sökülgen tirip birmegen/tirip birür erseng neçe tirse tir* (Arat, 2006, s. 60). “Tanrı sana verdi ise, sen de ver. Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir, toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar toplar!” (Arat, 2006, s. 91).

MM 306-1: *qılır cezb anı fazlı birle bayat/añar mäsivallah bolur cümle yat* (Toparlı ve Argunşah, 2014, s. 137). “Allah ona fazileti ile cezbeder, o zaman Allahtan başka her şey ona yabancı olur.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s. 185).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde “Tanrı, Allah” anlamlarında tanıklanan *bayat* kelimesi, özellikle KB yoluyla zengin kullanımlara (yaklaşık olarak 270) sahiptir (Arat, 1979, s. 66). KB dışında AH ve MM gibi, Doğu Türkçesi metinlerinde görülen *bayat* kelimesi, Oğuz Türkçesinde de Allah’ın *kadım* sıfatı karşılığında görülmektedir (TS I, 2009, s. 465). Sözcüğün kökeni noktasında yapılan değerlendirmelere bakıldığında, Clauson *bayat* sözcüğü ile ilgili görüşlerinde kelimenin “Tanrı” anlamında şartırcı şekilde sınırlı kullanımlara sahip olduğunu belirtir. Sözcüğün bir Oğuz boyu olan *Bayat* kelimesi ile ilişkili olmadığını belirten Clauson, ifadenin KB’de sıklıkla kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972, s. 385). Räsänän, *bayat* sözcüğünün tarihi lehçelerdeki karşılıklarına yer vererek Clauson gibi köken bilgisel değerlendirmelere yer vermez (VEWT, 1969, s. 56). Erdal, *bayat* sözcüğüne dair köken bilgisel değerlendirmeleri, iki görüşle sıralamaktadır. Erdal’a göre, 1. görüş *bayat* sözcüğünün Proto Türkçe *baya* “zengin” ile ilişkili olan *baya* isminden türemesi iken 2. görüş, *bayagut* ve *bägügüt* sözcüklerinde görülen büzülme ile ortaya çıkan *bayat* ve *bägüt* ifadeleridir (OTWF, 1991, s. 81). Erdal, *bayat* sözcüğünün kökeni konusunda “son zamanlarda, kısa bir süre önce” anlamlı *baya* kökünün hem +(X)t ekinin eklenişi hem de anlam açısından uygun olmadığını belirtir. Erdal’a göre, *bayat* sözcüğü, “zengin” anlamındaki *bay* sözcüğü ile ilişkilidir (1982, s. 408). Toplumsal statüyü yansıtan +AgUt ekinin farklı bir versiyonu olan +At eki, *bayat* sözcüğünde görülmektedir. Bu doğrultuda, ağırlıklı olarak KB’de görülen *bayagut* sözcüğü, Erdal’a göre, “güçlü ve zengin” anlamındaki *bayagut* kelimesinden gelmektedir (1982, s. 409). Taş, *bayat* sözcüğü özelinde isimden isim yapan +t yapım ekinin KB’de eski çoğul eki ile türemiş yapılara sahip olduğunu belirtir. *bayat* sözcüğü hakkında Taş, kelimenin *baya “zengin” sözcüğü ile ilişkili olduğunu belirterek kelimenin Moğolca *bayan* şekliyle görüldüğünü ifade etmektedir. Sözcük ile ilgili bu değerlendirmeler dışında, Taş, büzülme olayı ile *baya+agut* ifadesinin *bayat* sözcüğüne dönüşmesinin de mümkün olduğunu düşünmektedir (2015, s. 83). Arat, *bayat* tabirinin Orhon ve Uygur metinlerinde

görülmeye başladığından sonra, ifadenin Allah'ın isimlerinden biri olduğunu belirtir. Arat'a göre, bu tabirin Türkçe olduğu kabul edilse dahi, bunun bir taraftan *bay* "zengin" ve diğer taraftan *baya* "önce, eski, kadim" sözleri ile ilişkili olması gerekir, diyerek kelimeye dair köken bilgisi görüşünün iki yönde olduğunu belirtir (Arat, 2006, s. 122). Kaçalin, *bayat* kelimesini *bay+a-gu+t* olarak vermektedir (1998, s. 94). Verilen açıklamalardan hareketle, *bayat* sözcüğüne dair köken bilgilere görüşümüz, Erdal (1991, s. 81, 1982, s. 409) odaklı olup kelimenin *bay+at* biçimi ile oluştuğu üzerinedir.

SONUÇ

İlk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde görülen *şireşti bayagut* ifadesi, incelenen metinlerden tanıklanan örneklerle Budizme ait dinî bir terimdir. Özellikle Budizmin Tantracı *Vajrayāna* kolunu benimseyen Uygurlarca tercih edilen bu ifade, Budizm içerisinde manastırlara maddi yardımlarda bulunan zengin tüccar sınıfını işaret etmektedir. Tantrik Türk Budizmi içerisinde büyü ve dinî ritüellere sahip *dhāraṇī* metinlerinde görülen *şireşti bayagut* ifadesi, Tantrik metinler dışında çeşitli metinlerde birbirinden bağımsız olarak tanıklanmaktadır.

şireşti bayagut ikileme yapısı içerisinde yer alan Sanskritçe *śreṣṭhī* sözcüğü ile eş anlamlılık oluşturan *bayagut* sözcüğü, Türkçe bir kelime olup sözcük üzerinde yapılan köken bilgilere değerlendirmeler ışığında, *bay+AgUt* birleşiminden oluşmaktadır. Özellikle Budizm içerisinde yer alan dinî toplulukları anlatmada, Türk dilinin işlenmişliğini gösteren çeşitli biçimbirimlerin örneği olan *+AgUt* eki, toplumsal statü bildiren bir ektir. Çok erken dönemlerde donuklaşan bu ifade, genellikle *+IAr* çokluk eki ile kullanılmaktadır.

Ayrıca, Budizm içerisinde kavramsal olarak Budist cemaate manastırların inşa edilmesinde maddi yardımlar sunması ile bilinen Sanskritçe *śreṣṭhī* sözcüğü ile eş anlamlı olan *bayagut* kelimesi, sadece Eski Uygur Türkçesine ait dinî bir terim olarak kalmayıp İslamî Türkçe metinlerde *+AgUt* ekinin farklı bir versiyonu olan *+At* eki ile oluşan *bayat* "Tanrı, Allah" kelimesine kaynaklık etmiştir. *bayagut* sözcüğünün İslamî Türkçe metinlerinde farklı bir versiyonu olan *bayat* sözcüğü, İslam dinî içerisinde "Tanrı" kavramının sıfatlarından sayılan *ganī* ve *kadīm* sözcüklerine de karşılık gelmektedir.

KAYNAKÇA

Arat, R. R. (1959). Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks*. Kemal Eraslan (Haz.). Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (2006). Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AH)
- Arat, R. R. (2007). Yusuf Has Hacıp *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (KB)
- Barutçu Özönder, F. S. (1998). *Üç itigsizler (giriş-metin-notlar-indeks-XXX levha)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Üç İt.)
- Bektaş, D. (2014). *Maitrisimit'te kelime yapımı*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Berbercan, M. T. (2013). *Eski Türkçe bayagut oğlu otaçı beg hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları. (Bay. Ogl.)
- Casparis, J. G. (1990). Expansion of Buddhism into southeast Asia (mainly before c. a.d. 1000). *Ancient Ceylon*. 14, 1-23.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. (EDPT)
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin-tpkıbaskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (DKPAM)
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1982). Early Turkish names for the Muslim God and the title Çelebi. *Asian and African Studies*. 16, 407-416.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (OTWF)
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden: Brill. (OTG)
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Groner, P.I (1990). *A history of Indian Buddhism from Sakyamuni to early Mahayana*. USA: University of Hawaii Press. Asian Studies at Hawaii No. 36.

- İsi, H. (2019). *Eski Türkçe tantrik bir metin: uşñşa vijayā dhārañī sūtra*. yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (UV)
- Kaçalin, M. (1998). Dede Korkut kitabında okuma önerileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1998, 11, 93-100.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1977). *Die Uigurischen übersetzung des guruyogas tiefer weg von saskya pañđita und der mañjuśrīnāmasaṅgīti*. *Berliner Turfantexte VIII*. Berlin: Akademie Verlag. (BT VIII)
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (giriş, metin ve dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AY)
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Oxford University Press. (MW)
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. (U II)
- Özyetgin, A. M. (2007). On the term ortuq (~ ortağ) merchant among the Old Turks. *International Journal of Central Asian Studies*. 11 (1), 1-17.
- Räsänän, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (VEWT)
- Robinson, R. ve Johnson, W. L. (1997). *The Buddhist religion a historical introduction*. USA: Wadsworth Publishing Company.
- Sinaga, M. L. (2012). *A common word Buddhists and Christians engage structural greed*. Minnesota-Minnepolis: Lutheran University Press.
- Swearer, D. K. (1989). *Me and mine: Selected Essays of Bhikkhu Buddhādāsa*. Albany: State University of New York.
- Şakar Özyaşamış, S.(2015). +gu, gü eki ve işlevleri. *Turkish Studies*. 10 (8), 1801-1816.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Burkancılardan mehdîsi maitreya ile buluşma uygurca iptidâi bir dram: Uygurca Metinler II. Maytrisimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Mait.)

- Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-sūtra. Berliner Turfan Texte III*. Berlin: Akademie Verlag. **(BT III)**
- Tezcan, S. (2001). En eski Türk dili ve yazını. *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* içinde, 271-323. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Mu'inü'l-Mürîd* (inceleme-metin-çeviri-dizin-tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **(MM)**
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü I a-b*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.